

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

13. Зайцева И.В. Балансовая модель анализа и планирования трудового потенциала региона / Фундаментальные исследования. - 2014. - № 9-4. – с. 804-808 / Режим доступа: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34931>
14. Детмерс У. Теория ограничений Голдратта: Системный подход к непрерывному совершенствованию / Москва: Альпина Паблишер, 2015. - 444 с.
15. Школа бизнеса и инвестиций. - Режим доступа: <https://investolymp.ru/model-dyupona.html>

КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯҒА ДЕГЕН ЖАУАПКЕРШІЛІГІН БАҒАЛАУДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ РӨЛІ

Тілеухан Гүлзат
tileukhan.g.s@mail.ru

“Есеп және аудит” бағытының 3-курс студенті
Экономика факультеті Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Аннотация. “Компаниялардың экологияға деген жауапкершілігін бағалаудағы бухгалтерлік есептің рөлі” мақаласы тұрақты даму аспектілерін ұйымдардың қаржылық есептілігіне біріктірудің маңыздылығын зерттейді. Компанияларға өздерінің экологиялық және әлеуметтік бастамаларын ескеруге және бағалауға мүмкіндік беретін бухгалтерлік есептің негізгі принциптері мен әдістерін, стандарттарын қарастырады. Мақала сонымен қатар бұл тәжірибенің басқару шешімдерін қабылдауға, инвестициялық шешімдерге және компаниялардың қоғамдық қабылдауына әсерін талдайды. Қорытындылай келе, бизнестің және жалпы қоғамның неғұрлым тұрақты дамуына қол жеткізу үшін есептілікті жақсарту және бухгалтерлік есепті қолдану бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Кілтті сөздер: экономика, экология, ұйым, бухгалтерлік есеп, қоршаған орта, қалдықтар, ресурстар, шығындар, стандарт, электрондық қалдықтардың, норматив, резерв, міндеттеме

Қазіргі әлемде экономиканың, қоғамның және қоршаған ортаның теңгерімді дамуын болжайтын тұрақты даму мәселелеріне көбірек көңіл бөлінуде. Осы тұрғыда компаниялардың экологиялық жауапкершілігін бағалауда бухгалтерлік есептің рөлі артып келеді. Қаржылық есеп беру және тұрақты даму-дәстүрлі қаржылық есептілік компанияның пайда, шығындар, активтер мен міндеттемелер сияқты экономикалық көрсеткіштеріне назар аударады. Бірақ бұл ақпарат компанияның қоғамға және қоршаған ортаға тигізетін әсері туралы толық мәлімет бермейді. Осыған байланысты қаржылық ақпаратты компания қызметінің экологиялық аспектілері туралы ақпаратпен толықтыратын қаржылық емес есеп беру жиі қолданылуда. Ол мыналар туралы ақпаратты қамтуы мүмкін:

Экологиялық көрсеткіштер:

- парниктік газдар шығарындылары,
- энергия мен суды тұтыну,
- ресурстарды пайдалану,
- қалдықтардың түзілуі.

Қалдықтармен жұмыс істеудің және қалдықтар ағынын салалар бойынша шаруашылық басқарудың негізі қалдықтарды есепке алу және жіктеу болып табылады. Әр түрлі салалардағы қалдықтармен жұмыс істеудің сенімді, егжей-тегжейлі және нақты жағдайын көрсететін жіктеу ғана қалдықтарды тиімді басқаруды дамытуға мүмкіндік береді.

ҚР Экологиялық кодексінің 17-бабына сәйкес әзірленген және ҚР Қоршаған ортаны қорғау министрінің 2007 жылғы 31 мамырдағы № 169-п бұйрығымен бекітілген қалдықтар жіктеуіші осы міндетті шешуге бағытталған. Қалдықтар жіктеуіші Қазақстан Республикасы Қосылған Базель конвенциясында көзделген ережелерді ескереді. Экологиялық кодексте (287-бап) қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды және оларды жоюды бақылау туралы Базель конвенциясына сәйкес тасымалдау, кәдеге жарату, сақтау және көму мақсаттары үшін қалдықтардың қауіптілігінің 3 деңгейі белгіленетіні анық белгіленген. Соңғы өзгерістерді ескере отырып, 2022 жылдың 1 қаңтарынан бастап кәсіпкерлер төлемді тек қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлейді. Жаңа экологиялық кодексте "эмиссия" термині ластаушы заттардың шығарындылары мен шығарындыларын білдіреді. Қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлеушілер тек 1, 2 және 3 санаттағы объектілер болады. Компаниялардың ҚР СТ "қолдану жөніндегі талаптар мен басшылық" мемлекеттік стандартына сәйкес нысаналы және жоспарлы экологиялық көрсеткіштері болуы тиіс. Мақсатты экологиялық көрсеткіш-бұл ұйым қол жеткізгісі келетін экологиялық саясаттан туындаған қоршаған орта жағдайының жалпы мақсаты. Жоспарлы экологиялық көрсеткіш-бұл ұйымға немесе оның бөлімшелеріне нақты сандық түрде көрсетілген, тиімділікке қатысты нақты және егжей-тегжейлі талап, ол мақсатты экологиялық көрсеткіштерден тұратын мақсатты көрсеткіштерге қол жеткізу үшін белгіленуі және орындалуы керек. Біз мұндай көрсеткіштерге деген ұмтылыс GRI есебінде көрсетілуі керек деп санаймыз. Өз қызметінде ИСО стандарттарын пайдаланатын компанияларға тұрақты даму саласында есеп жасау қиын болмайды. ИСО стандарттары мен GRI стандарттарында қолданылатын терминдер, критерийлер үйлесімді. Мәселен, ҚР СТ ISO 14001-2016 экологиялық менеджмент жүйесінің нәтижелілігі бөлігінде қолдану жөніндегі талаптар мен нұсқаулықтарда "экологиялық нәтижелілік", "экологиялық мақсат", "экологиялық міндеттер" ұғымдары пайдаланылады және ұйымдар үшін экологиялық есептің ең маңызды, ең жаһандық және тиімді үлгісі Киото хаттамасы болып табылады. Киото хаттамасы жаһандық жылынуға ықпал етеді деп есептелетін алты парниктік газды азайту үшін дамушы және өнеркәсібі толық дамыған елдер ерікті түрде жасаған заңды міндетті келісім. Киото хаттамасы халықаралық масштабта әрекет ететін экологиялық есеп болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымы белгілеген мақсаттарды пайдалана отырып, Киото хаттамасы көміртегі шығарындыларындағы өзгерістерді өлшейді. Ұлттық үкіметтер парниктік газдарды өндіретін салалармен немесе тұтынушы шығарындыларына әкелетін өнімдерді шығаратын салалармен (мысалы, жеңіл және жүк көліктері) ынтымақтастық қарым-қатынастарын дамытуда.

Статистикалық ақпараттарға көз жүгіртер болса, ССРІ 2022 рейтингінде Қазақстан небәрі 20 ұпай жинап, 64-орынға жайғасты. Біздің еліміз өткен жылмен салыстырған 9 сатыға төмендеген. Бір саты жоғарыда Сауд Арабиясы орналасқан. Биылғы жылы ешбір ел "өте жоғары" рейтингімен үздік үштікке кіре алмады. Төртінші орынды Дания, одан кейін

"жоғары" рейтингімен Швеция мен Норвегия елдері алды. Қоршаған ортаны ластау бойынша әлемдегі үшінші ел – Үндістан 10-шы орында, ал ауаға ең көп қалдық бөлетін Қытай 52,66 ұпаймен 37 орында тұр. Бұл ақпарат біздің экологияға әлі күнге дейін ден қоймауызда сәйкесінше уақыт өте келе бұл жайт өзекті болуда және оны шешу жолында түрлі бағдарламалар мен бухгалтерлік есепті жүргізуде қатаң талаптар қойылып отыр.

Место	Страна	Баллы	Рейтинг	Изменение (к прошлому году)
1*	—	—	Очень высокий	—
2*	—	—	Очень высокий	—
3*	—	—	Очень высокий	—
4	Дания	76,92	Высокий	2
5	Швеция	74,46	Высокий	-1
6	Норвегия	73,62	Высокий	2
10	Индия	69,22	Высокий	0
20	Украина	60,52	Средний	0
22	Евросоюз	59,53	Средний	-6
37	Китай	52,66	Низкий	-4
48	Беларусь	46,91	Низкий	-12
56	Россия	35,00	Очень низкий	-4
62	Иран	26,35	Очень низкий	-3
63	Саудовская Аравия	24,45	Очень низкий	-3
64	Казахстан	19,81	Очень низкий	-9

* ни одна из стран не попала в первую тройку

Источник: Climate Change Performance Index 2022

Соңғы бес жылда электронды қалдықтардың саны әлем халқынан үш есе және дүниежүзілік ЖІӨ-ден 13%-ға жылдамдап өскен. Электрондық қалдықтардың жаһандық саны әлем халқын алаңдатып отыр: дамыған елдерде оның қоршаған орта мен адам денсаулығына әсері туралы жиі айтылуда. Сонымен қатар, бұл өсім темір, мыс және алтын сияқты бағалы шикізаттардың жоғалуына, яғни, жыл сайын 57 млрд АҚШ долларын құрайтын шығынға әкелуде. Ұялы телефон, компьютер, гаджеттер, кір машинасы, тоңазытқыш, теледидар, тізбектей берсек өте көп, адамзат қолданатын түрлі электрлі техникаланың барлығы – электрлі және электронды жабдықтар деп аталады. Ал егер олар істен шығып, жарамсыз болып қалса электронды қалдыққа айналады. Бұлардың барлығы күнделікті өмірдің ажырамас бөлігі болғанымен, олардың қоршаған ортаға зиянды әсерін елемеуге болмайды, себебі электрондық қалдықтардың құрамы қара және түсті металдар, шыны, пластмасса, ластаушы заттардан тұрады. Химиялық элементтердің периодтық жүйесіндегі 69 элементке жуығын қамтиды. Шойын мен болат электр және электрондық жабдықтар

қалдықтарының негізгі бөлігін құрайды, одан кейінгі көп бөлігі пластмасса. Түсті материалдар, соның ішінде мыс және алюминий сияқты металдар және күміс, алтын, платина сияқты бағалы металдар көптігі бойынша үшінші орында және маңызды коммерциялық құндылыққа ие. Ұлы материалдарға платалардағы қорғасын мен кадмий, катодтық түтіктердегі қорғасын оксиді, ажыратқыштар мен жалпақ экранды мониторлардағы сынап, баспа платаларындағы бромдалған отқа төзімді заттар және оқшауланған кабельдер жатады. Олар шекті мөлшерден асқанда, ластаушы заттар ретінде қарастырылады және кәдеге дұрыс жолмен жаратылмаса қоршаған ортаға зиян келтіреді. Қорғасын, сынап, кадмий, мышьяк және полихлорлы бифенилдер сияқты заттар қоқыс алаңдарына түскенде топырақ улы болады.

«Жылына шамамен 5000 тоннаға дейін электронды қалдықтарды қайта өңдейміз. Осылайша, өңдеп, салық төлеп, экономикаға үлес қосудамыз. Дегенмен, қаржылық мәселелері де кездеседі. Қоқыс өңдеуші кәсіпорындар мемлекеттік қолдау жүйесінде пысықталған жоқ. Қаржылық қолдау мен субсидиялардың арқасында компания 2016–2018 жылдары электронды және электр жабдықтарын жинауды және қайта өңдеуді 7 есеге арттырған еді. Біз мемлекеттік органдармен және қоршаған ортаны қорғау департаментімен тығыз байланыстамыз», - дейді «ПромТехноРесурс» ЖШС өндіріс орнының басшысы Павел Мухин.

Сметалық міндеттемелерді құру талаптарын ашатын стандарттың негізгі ережелерін қарастырайық, біздің жағдайда бұл өндірістің қоршаған ортаға келтіретін зиянды жоюға арналған болашақ шығындары. Осылайша, 37 «Резервтер, шартты міндеттемелер және шартты активтер» ХҚЕС бүгінгі күні «резервтер» деп аталатын болжалды міндеттемелерді қаржылық есеп беруде тану мәселелерін қарастырады.

Бағалау міндеттемелері мына жағдайларда ғана танылады:

- компанияда өткен оқиғаның нәтижесінде нақты міндеттеме (заңды немесе нақты) болса;
- міндеттемені өтеу үшін экономикалық пайданы қамтитын ресурстардың кетуі талап етілуі мүмкін;
- міндеттеме сомасының сенімді бағасы жасалуы мүмкін.

Егер бұл шарттар орындалмаса, резервті мойындамау керек.

Резерв бастапқыда танылған кезде, жазбаның дебеттік бөлігі жағдайларға байланысты шығыс немесе активті көрсетуі мүмкін.

Резерв танылған кезде келесі шығыстар дебеттеледі:

Құны (пайда мен залалтуралыесеп):

кепілдікжөндеугеарналған резерв;

өндіріскебайланысты сот істерібойыншарезервтер;

– ауыркелісімшарттарбойынша резерв;

– шаруашылықкелісім-шарттарбойыншашығындардыөтеужөніндегіміндеттемелер;

- табыссалығынан басқасалықтар бойынша резерв.
- 1. Негізгі құралдың өзіндік құны (Қаржы жағдайы туралы есеп):
- активтерді пайдаланудан шығару резерві (IAS 16).
- Резерв кредиттеледі (Қаржы жағдайы туралы есеп).

Компания жерастынан қорларды шығарған кезде, өзінің қаржылық есептілігінде игеру және тау-кен жұмыстарынан келтірілген залалды жою бойынша заңды міндеттемені тануы керек.

Бұл міндеттеме пайдаланудан шығару резерві ретінде танылады.

Бухгалтерлік есептің қосарланған жазбасының арқасында бухгалтерлік есеп объектілерінің өзара байланысы қамтамасыз етіледі. Экологиялық есеп объектілерін елемей олардың есептілікте көрсетілуге жататын ақпарат көлемінде жоғалуына, назардан тыс қалуына әкеледі. Қоршаған ортаны ластайтын ұйымдар үшін мұндай объектілер оның қызметінің экологиялық саласын анықтайды, табиғат қорғау заңнамасының сақталуын сипаттайды. Біз олардың әрбір экологиялық есеп объектілерін сипаттаймыз. Қоршаған ортаны ластайтын кәсіпорында әдетте табиғатты қорғау шараларын жүзеге асыру үшін қолданылатын негізгі құралдар бар. Есептегі Табиғатты қорғаудың негізгі құралдары туралы ақпарат Негізгі құралдар шотында жиналады және бухгалтерлік баланстың "негізгі құралдары" көрсеткішіне енгізіледі. Но 5 нысанда ұсынылған негізгі құралдардың (бухгалтерлік балансқа қосымша) түрлерінен Табиғатты қорғаудың негізгі құралдары негізінен құрылыстар, машиналар мен жабдықтар топтарының құрамдас бөлігі болып табылады. Бұдан басқа, көрсеткіштері құрамында Табиғатты қорғаудың негізгі құралдары: пайда мен залал туралы есеп, ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп көрсетілетін бухгалтерлік есептілік нысандары. Табиғат қорғау негізгі құралдарын есепке алуды ұйымдастыру кезінде пайдаланылатын құжаттар: табиғат қорғау негізгі құралдарын қабылдау жөніндегі комиссия құрамын тағайындау туралы бұйрықтар, табиғат қорғау негізгі құралдарын түгендеу жөніндегі комиссия құрамын тағайындау туралы бұйрықтар, табиғат қорғау негізгі құралдарының сақталуына материалдық жауапкершілік туралы бұйрықтар, негізгі құралдарды сатып алу - сату шарттары, негізгі құралдардың түгендеу карточкалары, актілер болып табылады негізгі құралдарды түгендеу, табиғат қорғау іс-шараларын жүргізу жоспары, табиғат қорғау негізгі құралдарының техникалық паспорттары, зиянды шығарындыларды есепке алу ведомостары, тазарту қондырғыларының ведомостары, ақаулы ведомостар, орындалған жөндеу жұмыстарының актілері, анықтамалар, ведомостар, қоршаған ортаны қорғау бөлімінің есептері, 01 "негізгі құралдар", 02 "негізгі құралдардың амортизациясы", 08 шоттар бойынша есепке алу тіркелімдері "Айналымнан тыс активтерге салымдар", ҚР нормативтік құжаттарымен бекітілген немесе кәсіпорында әзірленген негізгі құралдарды есепке алу жөніндегі бастапқы құжаттар. Бухгалтерлік есептің рөлі-бухгалтерлік есеп қаржылық және қаржылық емес есептердің сенімділігі мен ашықтығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Бұған мыналар арқылы қол жеткізіледі:

-Экологиялық көрсеткіштерді есепке алу жүйесін әзірлеу және енгізу.

-Қоршаған ортаны қорғау және әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы заңнаманың сақталуын бақылауды қамтамасыз ету.

-Мүдделі тараптарға (инвесторларға, кредиторларға, клиенттерге, мемлекеттік органдарға, жұртшылыққа) компания қызметінің әлеуметтік және экологиялық аспектілері туралы ақпарат беру.

Экологиялық және әлеуметтік жауапкершілікті бағалау-бухгалтерлік есептерді компаниялардың экологиялық және әлеуметтік жауапкершілігін бағалау үшін пайдалануға болады. Мұны істеуге болады:

Компанияның әлеуметтік және экологиялық көрсеткіштерін талдау.

Кәсіпорынның өнімділігін сол саладағы басқа компаниялармен салыстыру.

Арнайы рейтингтер мен тұрақты даму индекстерін пайдалану.

Қорытындылай келе, тұрақты дамуға қол жеткізуде бухгалтерлік есеп маңызды рөл атқарады. Ол компанияларға олардың қоғамға және қоршаған ортаға әсерін бағалауға, сондай-ақ мүдделі тараптар алдында ашықтық пен есеп беруді жақсартуға мүмкіндік береді. Компания үшін бухгалтерлік есеп экологиялық ресурстарды басқаруда және тиісті нормалар мен

стандарттарды сақтауда шешуші рөл атқарады. Бұған қоршаған ортаны қорғау шығындарын қадағалау, шығарындылар мен қалдықтарды есепке алу, экологиялық инвестициялар мен бағдарламалардың тиімділігін талдау кіреді. Бухгалтерлік деректер компанияларға экологиялық іздерін бағалауға және азайтуға, ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыруға және қоршаған ортаға теріс әсер ету қаупін азайтуға көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
2. Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК.
3. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>
4. Еремеева О.С.
5. Е700 «Экологический учет и отчетность»: – Учебное пособие; –
6. Новосибирск: Изд. АНС «СибАК», 2019. – 68 с.
7. <https://stan.kz/kazakhstan-alemdik-ekologiyalik-korsetkish-boyinsha-reyt-355959/>

УДК 336.01

**АВТОКӨЛІК ЖОЛДАРЫ ҚҰРЫЛЫСЫНДА ЕСЕП ЖӘНЕ АУДИТІН
ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Токтарбаева Нурай Акановна

nurai_1503@mail.ru

Л.Н.Гумилев ат.Еуразия ұлттық университетінің Есеп және аудит амандығының
4- курс студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Садуакасова К.Ж.

Бухгалтерлік есеп дара кәсіпкерлер мен ұйымдардың операциялары мен оқиғалары туралы ақпаратты жинаудың, тіркеудің және қорытудың Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасымен, сондай-ақ есеп саясатымен регламенттелген тәртіпке келтірілген жүйесін білдіреді.

Есеп саясаты Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасының талаптарына, халықаралық немесе ұлттық стандарттарға, шағын және орта бизнеске арналған халықаралық стандартқа және бухгалтерлік есеп шоттарының үлгі жоспарына сәйкес, олардың қажеттіліктері мен қызмет ерекшеліктері негізге алына отырып, бухгалтерлік есепті жүргізу және қаржылық есептілікті жасау үшін дара кәсіпкер немесе ұйым қолдануға қабылдаған нақты принциптерді, негіздерді, ережелерді, тәртіп пен практиканы білдіреді[1].

Автокөлік жолдарын салу жобалары – бұл ашықтықты, есептілікті және тиімділікті қамтамасыз ету үшін мұқият қаржылық басқару мен қадағалауды қажет ететін күрделі іс-шаралар болып табылады. Бұл ғылыми мақалада автокөлік жолдарының құрылысына тән бухгалтерлік есеп пен аудиттің маңызды ұйымдастырушылық ерекшеліктері қарастырылған. Бюджеттеуді, шығындарды бақылауды, активтерді басқаруды, кірістерді тануды, тәуекелдерді басқаруды және сапаны қамтамасыз етуді талдай отырып, бұл құжат бухгалтерлік есеп пен аудиттің жоба нәтижелерін оңтайландырудағы және инфрақұрылымның тұрақты дамуына ықпал етудегі маңызды рөлін көрсетеді.

Автокөлік жолдарының құрылысы экономикалық өсу мен қоғамдық прогреске ықпал ете отырып, аймақтарды дамыту мен байланыстыруда шешуші рөл атқарады. Тартылған қомақты инвестицияларды және осындай жобалардың күрделілігін ескере отырып, бүкіл процесс барысында ашықтықты, тиімділікті және есеп беруді қамтамасыз ету үшін бухгалтерлік есеп пен аудиттің сенімді әдістері өте маңызды болып келеді. Бұл мақалада автокөлік жолдарын салудағы бухгалтерлік есеп пен аудиттің ұйымдастырушылық ерекшеліктері қарастырылып, олардың фискалдық жауапкершілік пен жобаның сәттілігін